KOKAND UNIVERSITY HERALD SCIENTIFIC E-JOURNAL
ISSN: 2181-1695
QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI
KOKAND UNIVERSITY HERALD
ВЕСТНИК КОКАНДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
OAK: 01-08/1819/6
www.herald.kokanduni.uz

O‘ZBEK VA TURK TILLARIDA KELISHIK KATEGORIYASINING IFODALANISHI: QIYOSIY TADQIQ

Yoqubova Safiyya Xamdamovna,
Samarqand davlat pedagogika instituti Urgut fakulteti,
pedagogika va tillarni o‘qitish metodikasi kafedrasi assistenti.
safiyayakubova827@gmail.com
ORCİD: 0009-0002-8675-1392
+99888 930 00 21
Nazarova Feruza Alisher qizi,
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi.
nazarovaferuza993@gmail.com
+9989337377081
DOI: https://doi.org/10.54613/mv1kbz21

MAQOLA HAQIDA/ О СТАТЬЕ
Qabul qilindi: 6-noyabr 2026-yil
Tasdiqlandi: 9-noyabr 2026-yil
Jurnal soni: 20-A
Maqola raqami: 4
KALIT SO‘ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА
o‘zbek tili, turk tili, kelishik kategoriyasi, morfologiya, agglutinativ tillar, grammatik ma’no, unli tovushlar uyg‘unligi, qiyosiy-chog‘ishtirma tahlil, sintaktik munosabat, tarjima

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ
Ushbu maqolada o‘zbek va turk tillarida kelishik kategoriyasining grammatik-semantik xususiyatlari, morfologik ifodalanishi hamda sintaktik vazifalari qiyosiy-chog‘ishtirma tilshunoslik nuqtayi nazaridan tadqiq etiladi. Har ikki tilning turkiy tillar oilasiga mansubligi, agglutinativ xususiyati va grammatik ma’nolarning, asosan, qo‘shimchalar vositasida ifodalanishi kelishik tizimida muayyan o‘xshashliklarni yuzaga keltiradi. Shu bilan birga, kelishik qo‘shimchalarining fonetik variantlari, unli tovushlar uyg‘unligi, grammatik ma’nolarning ifodalanishi va ayrim sintaktik qurilmalarning qo‘llanishida o‘ziga xos farqlar kuzatiladi. Maqolada, shuningdek, o‘zbek va turk tillaridagi kelishik kategoriyasining tarixiy-grammatik asoslari, morfologik shakllanish qonuniyatlari va funksional-semantik xususiyatlariga alohida e’tibor qaratiladi. Kelishik qo‘shimchalarining fonetik variantlari, ularning so‘z negiziga birikish tartibi, unli tovushlar uyg‘unligi hamda grammatik munosabatlarni ifodalash imkoniyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, qaratqich va tushum kelishiklarining qo‘llanishidagi aniqlik va noaniqlik munosabatlari, jo‘nalish, o‘rin-payt va chiqish kelishiklarining makon, zamon hamda yo‘nalish ma’nolarini ifodalashdagi xususiyatlari misollar asosida yoritiladi. Shuningdek, har ikki tilda kelishik shakllarining fe’l boshqaruvi, so‘z birikmalari va gap qurilishidagi ishtiroki o‘rganilib, grammatik shakllarning o‘zaro muvofiqligi hamda tafovutlari aniqlanadi. Tadqiqotda kelishik kategoriyasining nazariy xususiyatlari bilan bir qatorda, uning amaliy til o‘rganish, tarjima va qiyosiy grammatika doirasidagi ahamiyati ham ochib beriladi.

ABOUT THE PAPER
Accepted: 6 November 2026
Approved: 9 November 2026
Volume: 20-A
Paper number: 4
KEYWORDS
Alisher Navoi, authorial narration, literary idea, ʿishq, ʿāshiq, ʿārif, rind, javānmard, ʿirfān, maʿrifat, poetic interpretation.

ANNOTATION
This article examines the grammatical and semantic features, morphological expression, and syntactic functions of the case category in Uzbek and Turkish from a comparative linguistic perspective. The affiliation of both languages with the Turkic language family, their agglutinative structure, and the expression of grammatical meanings through suffixes create significant similarities in their case systems. However, differences can be observed in the phonetic variants of case suffixes, vowel harmony, the expression of grammatical meanings, and the use of certain syntactic constructions. The article also focuses on the historical and grammatical foundations, morphological formation patterns, and functional-semantic features of the case category in Uzbek and Turkish. The phonetic variants of case suffixes, their attachment patterns to word stems, vowel harmony, and their ability to express grammatical relations are analyzed from a comparative perspective. In particular, the use of genitive and accusative cases in expressing definiteness and indefiniteness, as well as the functions of the dative, locative, and ablative cases in conveying spatial, temporal, and directional meanings, are examined through illustrative examples. Furthermore, the study investigates the role of case forms in verb government, word combinations, and sentence structures in both languages, identifying their grammatical similarities and differences. Alongside the theoretical aspects of the case category, the article highlights its practical significance in language learning, translation, and comparative grammar.

Kirish

Til jamiyat a’zolari o‘rtasidagi muloqotni ta’minlaydigan, inson tafakkuri va ijtimoiy tajribasini ifodalashga xizmat qiladigan murakkab belgilar tizimidir. Tilning grammatik qurilishi fikrning shakllanishi, ifodalanishi va anglanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Grammatik kategoriyalar esa so‘zlar o‘rtasidagi munosabatlarni belgilash, gapning mazmuniy yaxlitligini ta’minlash hamda nutqiy birliklarning o‘zaro bog‘lanishini tashkil etishda muhim vosita hisoblanadi. Shunday grammatik kategoriyalardan biri kelishik kategoriyasidir.

O‘zbek va turk tillari genetik jihatdan turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lib, ularning grammatik qurilishida bir qator umumiy xususiyatlar mavjud. Har ikki tilning agglutinativ

tuzilishi, grammatik ma'nolarning qo'shimchalar vositasida ifodalanishi, so'z yasash va shakl yasash jarayonlarida affikslarning muhim o'rin tutishi ana shunday xususiyatlar sirasiga kiradi. Biroq mazkur tillar tarixiy taraqqiyot jarayonida turli fonetik, morfologik va sintaktik o'zgarishlarni boshdan kechirgan.

Kelishiklarni qiyosiy o'rganishda morfologik shakl, grammatik ma'no va sintaktik vazifani birgalikda tahlil qilish zarur. Chunki shaklan o'xshash qo'shimchalar har doim ham barcha kontekstlarda aynan bir xil vazifani bajarmaydi. Shuningdek, shakli farqli bo'lgan qo'shimchalar bir xil grammatik munosabatni ifodalashi mumkin.

Hozirgi o'zbek adabiy tilida oltita kelishik ajratiladi: bosh, qaratqich, tushum, jo'nalish, o'rin-payt va chiqish kelishiklari. Ularning har biri o'ziga xos grammatik ko'rsatkich va semantik vazifalarga ega.

Turk tilida kelishik munosabatlari, asosan, so'zlarga qo'shimchalar qo'shish orqali ifodalanadi. Turk tili grammatikasida bosh shakl bilan bir qatorda qaratqich, tushum, jo'nalish, o'rin-payt va chiqish kelishiklari ajratiladi. Ayrim grammatik tavsiflarda bosh shakl *yalın hâl*, boshqa kelishik shakllari esa tegishli kelishik nomlari bilan yuritiladi. Turk tilidagi kelishik qo'shimchalarining muhim xususiyati ularning fonetik muhitga moslashishidir. Xususan, unli tovushlar uyg'unligi qo'shimcha tarkibidagi unlilarning tanlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Jarangsiz undoshlar bilan bog'liq fonetik almashinishlar ham ayrim qo'shimchalarning variantlarida namoyon bo'ladi. Masalan: *Çocuk okuyor*. -Bola o'qiyapti. *Öğretmen geldi*. -O'qituvchi keldi. *Kitap masada*. -Kitob stol ustida kabilarni keltirish mumkin. Bu misollarda *çocuk*, *öğretmen* va *kitap* so'zlari bosh shaklda kelgan. Ularning sintaktik vazifasi gapning umumiy qurilishi va boshqa komponentlar bilan munosabati orqali belgilanadi. O'zbek va turk tillarida bosh shaklning qo'shimchasiz ifodalanishi muhim umumiyliklardan biridir.

Adabiyotlar tahlili

O'zbek tilshunosligida kelishik kategoriyasining grammatik mohiyati, morfologik shakllanishi va sintaktik vazifalari qator ilmiy tadqiqotlarda o'rganilgan. Xususan, o'zbek tili grammatikasiga oid tadqiqotlarda kelishiklar otlarning gap tarkibidagi boshqa so'zlar bilan grammatik munosabatini ta'minlovchi muhim morfologik vosita sifatida izohlanadi. Ularda bosh, qaratqich, tushum, jo'nalish, o'rin-payt va chiqish kelishiklarining grammatik ko'rsatkichlari, semantik xususiyatlari hamda gapdagi sintaktik vazifalari yoritilgan. Mazkur ilmiy qarashlar o'zbek tilidagi kelishik tizimining nazariy asoslarini belgilashda muhim ahamiyatga ega [1, 150–175-b.].

A. Hojiyevning ilmiy qarashlarida morfemalarning grammatik vazifalari, so'z tarkibidagi qo'shimchalarning o'rni va grammatik shakllarning hosil bo'lish xususiyatlariga alohida e'tibor qaratiladi. Olimning tadqiqotlari kelishik qo'shimchalarini grammatik ma'no ifodalovchi morfologik birlik sifatida o'rganish, ularning so'z negiziga birikishi va nutq jarayonidagi vazifalarini aniqlash uchun nazariy asos yaratadi. Bu jihatlar o'zbek va turk tillaridagi kelishik ko'rsatkichlarini qiyosiy tahlil qilishda muhim metodologik ahamiyat kasb etadi [2, 45–62-b.].

O'zbek tilining leksik-semantik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan lug'aviy manbalarda ham kelishik shakllarining nutqiy qo'llanishi bilan bog'liq muhim ma'lumotlar mavjud. Xususan, so'zlarning turli grammatik shakllarda qo'llanishi, ularning ma'no imkoniyatlari va kontekstual xususiyatlarini aniqlash kelishik kategoriyasining semantik jihatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Bunday manbalar grammatik shakl va leksik ma'no munosabatlarini tahlil qilishda muhim o'rin tutadi [3].

Turk tilshunosligida kelishik kategoriyasi otlarning grammatik shakllari va gapdagi sintaktik munosabatlarini belgilovchi asosiy vositalardan biri sifatida talqin qilinadi. M. Erginning ilmiy qarashlarida turk tilidagi kelishik qo'shimchalarining grammatik vazifalari, ularning otlarga birikish xususiyatlari hamda gap tarkibidagi munosabatlarni shakllantirishdagi o'rni yoritilgan. Ayniqsa, turk tilidagi kelishik shakllarining morfologik xususiyatlari va ularning boshqa grammatik birliklar bilan aloqasi ikki til tizimini qiyoslash uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [4, 226–245-b.].

Z. Korkmaz tadqiqotlarida turk tilining morfologik tizimi, grammatik qo'shimchalarning shakllanishi va fonetik moslashuv qonuniyatlari keng tahlil qilingan. Muallif turk tilidagi kelishik qo'shimchalarining variantlanishida unli tovushlar uyg'unligi muhim omil ekanligini ko'rsatadi. Xususan, qaratqich kelishigidagi -(n)ın, -(n)in, -(n)un, -(n)ün, tushum kelishigidagi -(y)ı, -(y)i, -(y)u, -(y)ü shakllarining qo'llanishi fonetik muhit bilan chambarchas bog'liq. Bu xususiyat turk tilining morfologik tizimini o'zbek tili bilan qiyoslashda alohida e'tibor talab qiladi [5, 259–285-b.].

T. Banguo'g'lining ilmiy qarashlarida turk tilidagi grammatik shakllarning sintaktik vazifalari, ot va fe'l o'rtasidagi munosabatlar hamda kelishiklarning boshqaruv xususiyatlari muhim o'rin egallaydi. Xususan, ayrim fe'llarning muayyan kelishik shakllarini talab qilishi, grammatik munosabatlarning turli vositalar orqali ifodalanishi masalalari qiyosiy tilshunoslik uchun ahamiyatlidir. Bu yondashuv o'zbek va turk tillarida shaklan o'xshash kelishik qo'shimchalari ayrim nutqiy vaziyatlarda turlicha vazifalarni bajarishi mumkinligini izohlashga yordam beradi [6, 327–345-b.].

G. L. Lewisning tadqiqotlarida turk tilining grammatik qurilishi, kelishik qo'shimchalarining fonetik variantlari va ularning gap tarkibidagi funksional xususiyatlari tahlil qilingan. Muallif turk tilida grammatik shakllarning hosil bo'lishida unli tovushlar uyg'unligi va qo'shimchalarning so'z negiziga moslashish qonuniyatlariga alohida e'tibor qaratadi. Ushbu ilmiy yondashuv turk tilidagi kelishik shakllarini o'zbek tilidagi grammatik ko'rsatkichlar bilan qiyoslash, ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash imkonini beradi [7, 39–55-b.].

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda qiyosiy-chog'ishtirma, tavsifiy, morfologik va semantik tahlil metodlaridan foydalanildi. O'zbek va turk tillaridagi kelishik kategoriyasining grammatik ko'rsatkichlari, fonetik variantlari hamda sintaktik vazifalari o'zaro qiyoslandi. Shuningdek, misollar asosida kelishik qo'shimchalarining qo'llanish xususiyatlari, unli tovushlar uyg'unligi va fe'l boshqaruvi bilan bog'liq farqlar tahlil qilindi. Tadqiqot davomida nazariy manbalarni o'rganish va lingvistik kuzatish usullariga ham murojaat qilindi.

Natijalar

Qaratqich kelishigi -ilgi hâli.Turk tilida qaratqich kelishigi, odatda, *-(n)ın, -(n)in, -(n)un, -(n)ün* shakllari orqali ifodalanadi. Qo'shimcha tarkibidagi unli tovush so'zning fonetik xususiyatlariga moslashadi. Unli bilan tugagan so'zlarda esa qo'shimcha tarkibida *n* undoshi ishtirok etadi.

Masalan: *evin kapısı* -uyning eshigi; *okulun bahçesi* - maktabning hovlisi; *öğrencinin kitabı* - o'quvchining kitobi; *arabanın kapısı* -avtomobilning eshigi.

Birinchi misolda *evin* shakli qaratqich kelishigida kelgan. *Kapısı* so'zidagi egalik ko'rsatkichi esa tegishlilik munosabatining ikkinchi komponentda ifodalanishini ta'minlaydi. Turk tilidagi qaratqich-qaralmish munosabatini o'zbek tilidagi *uyning eshigi*, *maktabning hovlisi* kabi birikmalar bilan qiyoslash mumkin. Har ikki tilda ham qaratqich komponenti va egalik ko'rsatkichi o'zaro bog'langan holda keladi. Shu bilan birga, turk tilidagi *evin kapısı* va o'zbek tilidagi *uyning eshigi* birikmalari faqat alohida qo'shimchalarning mosligi bilangina emas, balki ikki komponentli grammatik qurilmaning umumiy xususiyatlari bilan ham izohlanadi.

Turk tilida tushum kelishigining qo'llanishi ham aniqlik va obyektlilik munosabatlari bilan bog'liq. O'zbek tilidagi *-ga, -ka, -qa* shakllaridan farqli ravishda, turk tilida jo'nalish kelishigining tanlanishida, asosan, unli tovushlar uyg'unligi va so'zning unli bilan tugash-tugamasligi hisobga olinadi.

Masalan, *ev-e* va *okul-a* shakllarida jo‘nalish ma’nosi bir xil grammatik vazifa bilan ifodalangan bo‘lsa-da, qo‘shimchalarning unlilari turlicha. Bu holat turk tilidagi fonetik moslashuvning morfologik shakllanish bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. O‘rin-payt kelishigi -bulunma hâli. Turk tilida o‘rin-payt kelishigi *-da, -de, -ta, -te* shakllarida ifodalanadi. Unlining tanlanishi unli uyg‘unligiga, *d* yoki *t* undoshining tanlanishi esa so‘z oxiridagi undoshning fonetik xususiyatiga bog‘liq.

Masalan: *evde kaldım* -uyda qoldim, *okulda çalışıyorum* -maktabda ishlayapman: *parkta oturduk* -bog‘da o‘tirdik; *sınıfta öğrenciler var* -sinfda o‘quvchilar bor. Bu misollarda *evde*, *okulda*, *parkta* va *sınıfta* shakllari o‘rin-payt kelishigida kelgan.

O‘zbek va turk tillaridagi kelishiklarning qiyosiy tahlili O‘zbek va turk tillarida kelishik kategoriyasini qiyoslash ularning morfologik tuzilishida umumiy qonuniyatlar bilan birga, o‘ziga xos grammatik xususiyatlar ham mavjudligini ko‘rsatadi. Birinchi muhim umumiylik -kelishik ma’nolarining, asosan, so‘zga qo‘shimcha qo‘shish orqali ifodalanishidir. Har ikki tilda ham kelishik ko‘rsatkichlari otning gapdagi boshqa birliklar bilan munosabatini belgilaydi. Ikkinchi umumiylik -bosh shaklning maxsus kelishik qo‘shimchasiga ega emasligidir. O‘zbek tilidagi *bola*, *kitob*, *uy* hamda turk tilidagi *çocuk*, *kitap*, *ev* shakllari bosh kelishikda kelishi mumkin. Uchinchi umumiylik - jo‘nalish, o‘rin-payt va chiqish kelishiklarining asosiy semantik vazifalaridir. Har ikki tilda jo‘nalish kelishigi harakatning yo‘nalishini, o‘rin-payt kelishigi joy yoki vaqtni, chiqish kelishigi esa boshlanish nuqtasi yoki manbani ifodalashi mumkin. Biroq kelishik ko‘rsatkichlarining fonetik shakllari va qo‘llanish qoidalarida farqlar mavjud. O‘zbek tilida qaratqich kelishigi *-ning*, tushum kelishigi *-ni*, jo‘nalish kelishigi *-ga, -ka, -qa*, o‘rin-payt kelishigi *-da*, chiqish kelishigi esa *-dan* shakllari bilan ifodalanadi. Turk tilida esa qaratqich kelishigining *-(n)ın, -(n)in, -(n)un, -(n)ün*, tushum kelishigining *-(y)ı, -(y)i, -(y)u, -(y)ü*, jo‘nalish kelishigining *-(y)a, -(y)e*, o‘rin-payt kelishigining *-da, -de, -ta, -te* va chiqish kelishigining *-dan, -den, -tan, -ten* variantlari qo‘llanadi.

Bu farqlar turk tilida unli tovushlar uyg‘unligi va undoshlarning fonetik moslashuvi muhim ekanini ko‘rsatadi.

1-jadval.

O‘zbek va turk tillaridagi kelishik shakllarining qiyosiy tavsifi

Kelishik turi	O‘zbek tilidagi ko‘rsatkich	Turk tilidagi ko‘rsatkich	O‘zbek tilidagi misol	Turk tilidagi misol
Bosh kelishik	Qo‘shimchasiz	Qo‘shimchasiz	uy	ev
Qaratqich kelishigi	-ning	-(n)ın, -(n)in, -(n)un, -(n)ün	uyning eshigi	evin kapısı
Tushum kelishigi	-ni	-(y)ı, -(y)i, -(y)u, -(y)ü	kitobni o‘qidim	kitabı okudum
Jo‘nalish kelishigi	-ga, -ka, -qa	-(y)a, -(y)e	uyga bordim	eve gittim
O‘rin-payt kelishigi	-da	-da, -de, -ta, -te	uyda qoldim	evde kaldım
Chiqish kelishigi	-dan	-dan, -den, -tan, -ten	uydan chiqdim	evden çıktım

Jadvaldan ko‘rinadiki, o‘zbek va turk tillarida kelishiklarning asosiy grammatik vazifalari o‘zaro muvofiqlashadi. Biroq turk tilidagi qo‘shimchalarning ko‘proq fonetik variantlarga ega ekanligi ularning shakllanishida tovushlar uyg‘unligi muhimligini ko‘rsatadi.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, jadvaldagi shakllar kelishiklarning asosiy ko‘rsatkichlarini ifodalaydi. Ularning aniq qo‘llanishi so‘zning fonetik tuzilishi, grammatik muhiti va gapdagi vazifasi bilan bog‘liq.

Muhokama

Kelishik kategoriyasining qiyosiy tahlilida morfologik ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda, ularning semantik vazifalarini ham hisobga olish lozim.

Masalan, o‘zbek tilidagi *uyga bordim* va turk tilidagi *eve gittim* gaplarida harakatning yo‘nalishi ifodalangan. *Uyda qoldim* va *evde kaldım* gaplarida esa harakat yoki holatning o‘rni ko‘rsatilgan. Chiqish kelishigi ham har ikki tilda o‘xshash vazifani bajaradi:*Maktabdan qaytdim. Okuldan döndüm*. Biroq kelishiklarning ayrim ma’nolari muayyan fe’llarning boshqaruv xususiyatlari bilan bog‘liq. Shu sababli bir tildagi kelishik shaklini ikkinchi tilga har doim aynan bir xil qo‘shimcha orqali tarjima qilish mumkin emas. Masalan, turk tilidagi *senden hoşlanıyorum* jumlasi o‘zbek tilida *sendan yoqimtoy deb bilaman* tarzida emas, balki mazmuniga muvofiq *seni yoqtiraman* yoki kontekstga qarab *sendan mamnunman* kabi shakllarda berilishi mumkin. Bu yerda turk tilidagi chiqish kelishigi o‘zbek tilida boshqa grammatik shakl bilan ifodalanishi mumkinligini ko‘ramiz. Shunday ekan, qiyosiy tahlilda kelishik qo‘shimchalarining shakliy muvofiqligini aniqlash bilan cheklanmasdan, ularning fe’l bilan birikish imkoniyatlari, semantik vazifalari va nutqiy qo‘llanishini ham o‘rganish zarur. Qaratqich va tushum kelishiklarining qiyosiy xususiyatlari

Qaratqich va tushum kelishiklari o‘zbek hamda turk tillarida muhim grammatik munosabatlarni ifodalaydi. Qaratqich kelishigi, asosan, tegishlilik munosabatini, tushum kelishigi esa harakatning bevosita obyektini bildiradi.

Ikkinchidan, turk tilidagi tushum kelishigining qo‘llanishini o‘zbek tilidagi *-ni* qo‘shimchasi bilan qiyoslashda aniqlik va noaniqlik munosabatlariga e’tibor berish lozim. Masalan, *kitap okudum* va *kitabı okudum* shakllari o‘rtasidagi farqni anglash o‘rganuvchining grammatik kompetensiyasini rivojlantiradi.

Uchinchidan, kelishiklarning fe’l bilan birikish xususiyatlarini o‘rganish zarur. Ayrim fe’llar turli tillarda turlicha kelishik shakllarini talab qilishi mumkin. Shu sababli tarjima jarayonida so‘zlarni alohida-alohida almashtirish emas, balki butun gapning grammatik va semantik tuzilishini hisobga olish lozim.

To‘rtinchidan, kelishiklarni o‘rgatishda qiyosiy jadvallar, kontekstual mashqlar, tarjima topshiriqlari va matn tahlilidan foydalanish samarali natija beradi. O‘rganuvchi bir xil grammatik ma’noni ifodalovchi turli shakllarni solishtirish orqali ularning qo‘llanish doirasini chuqurroq anglaydi.

O‘zbek va turk tillaridagi kelishik kategoriyasining qiyosiy tahlili har ikki tilning grammatik qurilishida umumiy xususiyatlar bilan bir qatorda, o‘ziga xos morfologik va sintaktik jihatlar ham mavjudligini ko‘rsatadi.

Birinchidan, o‘zbek va turk tillarida kelishik kategoriyasi ot va otlashgan birliklarning gapdagi boshqa so‘zlar bilan grammatik munosabatini ifodalashga xizmat qiladi. Har ikki tilda ham bosh shakl maxsus kelishik qo‘shimchasiga ega emas, qaratqich, tushum, jo‘nalish, o‘rin-payt va chiqish kelishiklari esa tegishli grammatik ko‘rsatkichlar orqali ifodalanadi.

Ikkinchidan, kelishiklarning asosiy semantik vazifalarida sezilarli umumiylik mavjud. Jo‘nalish kelishigi harakatning yo‘nalishini, o‘rin-payt kelishigi joy yoki vaqtni, chiqish kelishigi boshlanish nuqtasi yoki manbani, qaratqich kelishigi tegishlilikni, tushum kelishigi esa harakatning obyektini ifodalashda ishtirok etadi.

Uchinchidan, kelishik qo‘shimchalarining morfologik shakllanishida farqlar kuzatiladi. O‘zbek tilida kelishik qo‘shimchalarining asosiy shakllari nisbatan barqaror bo‘lsa, turk tilida unli tovushlar uyg‘unligi va ayrim undoshlarning fonetik moslashuvi qo‘shimcha variantlarining tanlanishiga

ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, turk tilidagi tushum, jo‘nalish, o‘rin-payt va chiqish kelishiklari bir nechta fonetik shaklda namoyon bo‘ladi.

To‘rtinchidan, qiyosiy tahlil kelishiklarning shakliy muvofiqligi ularning barcha nutqiy vaziyatlarda aynan bir xil qo‘llanishini anglatmasligini ko‘rsatadi. Ayrim grammatik ma’nolar, ayniqsa, fe’l boshqaruvi va sintaktik munosabatlar bilan bog‘liq holatlarda turli shakllar orqali ifodalanishi mumkin. Shu bois tarjima jarayonida grammatik qo‘shimchalarni mexanik ravishda almashtirishdan ko‘ra, gapning umumiy mazmuni va sintaktik qurilishini hisobga olish maqsadga muvofiq.

O‘zbek va turk tillaridagi kelishik kategoriyasi umumiy turkiy grammatik asoslar bilan bog‘langan bo‘lsa-da, ularning fonetik-morfologik ifodalanishi va ayrim qo‘llanish xususiyatlari o‘ziga xoslik kasb etadi.

Xulosa

O‘zbek va turk tillarida kelishik kategoriyasining qiyosiy tahlili har ikki tilning umumiy turkiy grammatik asoslari bilan bir qatorda, o‘ziga xos morfologik va sintaktik xususiyatlarga ega ekanligini ko‘rsatdi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, har ikki tilda kelishiklar ot va otlashgan birliklarning gap tarkibidagi boshqa so‘zlar bilan grammatik munosabatini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Bosh, qaratqich, tushum, jo‘nalish, o‘rin-payt va chiqish kelishiklarining asosiy semantik vazifalarida o‘zaro yaqinlik mavjud. Qiyosiy tahlil jarayonida kelishik qo‘shimchalarining fonetik va morfologik ifodalanishida muayyan farqlar borligi aniqlandi. Xususan, turk tilida unli tovushlar uyg‘unligi hamda undoshlarning fonetik moslashuvi kelishik qo‘shimchalarining variantlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbek tilida esa kelishik qo‘shimchalarining shakllari nisbatan barqaror bo‘lib, ularning qo‘llanishi asosan grammatik va fonetik sharoitlar bilan belgilanadi. Shuningdek, tadqiqot davomida kelishik shakllarining o‘zaro muvofiqligi barcha holatlarda bir xil grammatik ma’noni anglatmasligi, ayrim fe’llarning boshqaruv xususiyatlari ikki tilda farqlanishi kuzatildi. Bu holat tarjima jarayonida faqat qo‘shimchalarning shakliy muvofiqligiga tayanish yetarli emasligini, balki gapning umumiy mazmuni, sintaktik qurilishi va kontekstual xususiyatlarini ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari o‘zbek va turk tillarini o‘qitish jarayonida qiyosiy yondashuvdan foydalanish samarali ekanligini ham asoslaydi. Xususan, kelishik shakllarini qiyosiy jadvallar, amaliy mashqlar, tarjima topshiriqlari va kontekstual tahlillar asosida o‘rgatish til o‘rganuvchilarning grammatik kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘zbek va turk tillaridagi kelishik kategoriyasini qiyosiy o‘rganish turkiy tillarning grammatik taraqqiyotidagi umumiy qonuniyatlarni aniqlash, ularning o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berish hamda tillararo tarjima va ta’lim jarayonini takomillashtirish uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbek tili grammatikasi. I tom: Morfologiya. - Toshkent: Fan, 1975.
2. Hojiyev A. O‘zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so‘z yasalishi masalalari. - Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildli. - Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
4. Ergin M. Türk Dil Bilgisi. -İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, 2000.
5. Korkmaz Z. Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi. - Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
6. Banguoğlu T. Türkçenin Grameri. - Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
7. Lewis G. L. Turkish Grammar. - Oxford: Oxford University Press, 1967.
8. Sadikova Sh.B., Sultanova F. A Comparative Analysis of the Case System in Turkish and Uzbek Languages // American Journal of Philological Sciences. – 2025. – Vol. 5, Issue 5. – P. 55–57.
9. Maxmudova M. Observations on Case Forms in Some Turkic Languages // American Journal of Philological Sciences. – 2025. – Vol. 5, Issue 6. – P. 354–356.
10. Çimen F. The Situations of Attachment of the Case Suffixes to Verbs in Uzbek Turkic // Journal of Turkish Studies. – 2018. – P. 467–493. DOI: https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13554.